

Nevzat Kösoğlu

ŞEHİT
ENVER PAŞA

ÖTÜKEN

Otuz iki yıldır
yükümü paylaşan
eşim Nurşen'e...

İÇİNDEKİLER

Kitap Hakkında	11
İkinci Baskı İçin Önsöz.....	15

I. BÖLÜM ENVER BEY

Bir Nesil ve Tarih.....	17
Endişeler ve Propagandalar	19
Dalgalar Çekiliyor.....	23
Ateşte Pişen İnsanlar.....	26
Bir Neslin Hayalleri.....	35
Cemiyet-i Mukaddese ve Vatan Kurtarma	38
Enver Bey Cemiyet'te	45
Reval, Paylaşma Görüşmesi.....	50
Enver Bey Dağa Çıkıyor.....	54
Eski Hastalık: Asker ve Siyaset	63
31 Mart Olayı... ..	74
Sultan İkinci Abdülhamit Han Gazi	80
Ne İstedığimi Bilmiyorum.....	84
Trablusgarp Kahramanları	96
Bir İslam Kahramanı Doğuyor.....	110
Enver Mansur	118
Babam Vazifesini Yaptı	121
Ölüm Benden Kaçıyor.....	127
Hiç Dostum Yok!.....	133
Sizin Medeniyetiniz Bir Zehir.....	142
Bu Yiğit İnsanları Düşmanın Kollarına Bırakıyoruz.....	145
Balkan Savaşı ve Sonrası.....	152
Herkes Birbirine Karşı Dolap Çeviriyor.....	162
Ah, Ne İdik Ne Olduk!	171
Enver Bey Savaş Bakanı Oluyor.....	183

II. BÖLÜM
ENVER PAŞA

Yenilgi Kabul Etmeyen Neslin Bayraktarı	195
Naciye Sultan Enver Paşa'yı Anlatıyor	211
Yine Gözlerim Doldu.....	214
Yeni Bir Ruh Yeni Bir Ordu	218
Birinci Dünya Savaşı Öncesi.....	225
Yalnızlık Korkusu	236
“Türkünüz Ederiz Daim İftihar”	242
İttifak Arayışları	247
“Yavuz Geliyor Yavuz...”	262
Savaşın Ruh Cephesi	272
Cihad-ı Mukaddes'e Çağrı	281
Fedailer Birliği yahut Teşkilat-ı Mahsusa	287
Osmanlı Savaş Cepheleri.....	291
Sarıkamış Kuşatma Harekâtı	297
Sarıkamış Harekâtı Hakkında Değerlendirmeler.....	315
Çanakkale ve Diğer Cepheler.....	330
Kûtü'l-Ammare Zaferi.....	340
Ermenilerin Zorunlu Göçü.....	345
İran, Galicya ve Romanya Cepheleri.....	348
Güney Cepheleri.....	352
Medine Savunması	357
Savaşın Sonuna Doğru	363
Prens Sait Halim Paşa.....	366
Almanlarla Gerginlik ve Bakü'de Türk Ordusu.....	368
Bir Değerlendirme	390
Savaş Kayıpları	392
Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa	393
“Bravo Enver Paşa'ya Bravo!”	406
“Halife İttihatçıların Elinde Esirdir”	408
Tehlikeli Yolculuklar ve İkinci Savaş.....	413
Bakü Şark Milletleri Kurultayı.....	434
İslam İhtilal Cemiyetleri Birliği.....	440
Ankara İle İlişkiler.. ..	444
Talat Paşa.....	455
Lüzumsuz Şiddeti Bırakın	459
Hayal ve Hakikat yahut Demir Olsa Eritirim	477
Enver Paşa'nın Resmi Sicil Özeti	481

III. BÖLÜM
ŞEHİD-i ÂLÂ VE GAZİ-i NÂMDAR

Enver Paşa'nın Gittiği Türkistan	485
Kazan, Kasım ve Astırhan Hanlıkları	485
Sibirya Hanları.....	488
Kazak Hanları	489
Hazrem-Hive Hanlığı	492
Hokand yahut Fergana Hanlığı.....	494
Buhara Emîrligi	498
Ceditçiler ve Kadimciler	500
Yirminci Yüzyıl Başlarında İhtilaller ve Gelişmeler.....	507
Millî Hükümetler.....	515
Basmacılar yahut Korbaşılar	531
Cemal Paşa Afganistan'da	535
Cemal Paşa	537
BUHARA "Bilirim Mektuplar Yoldadır"	539
Anadolu'da Millî Mücadele ve Türkistan	553
Korbaşılar Arasında	554
Lakay İbrahim'in Topraklarında	564
"Sen Bizim Padişahımızsın"	574
"Dua Et Naciyem, Dua Et!"	614
"El İyd-i Ekber eyledi, biz matem eyledik..."	625
Enver Paşa ve Sonrası Hacı Sami Bey	641
Enver Paşa Ailesi	650
Dizin.....	651

KİTAP HAKKINDA

CUMHURİYET döneminde birçok insan, farklı saik ve sebeplerle Enver Paşa hakkında yanlış ve haksız peşin hükümlere sahip olmuştur. Bunların bir kısmı, Cumhuriyet öncesi siyasî çekişmelerin sonraki zamanlara yansımalarıdır. Demokratik hayatımız hâlâ kavga ve karalama üslubundan kurtulamadığı için bu etkileri, hüznle de olsa görmek zorundayız.

Millî Mücadele dönemine has bazı sıkıntılar ve bunların yol açtığı tutumlar da yanlış algılamalara yol açmıştır. Enver Paşa'nın Türkiye'ye girme ihtimali karşısında, M. Kemal Paşa bazı tedbirler almıştır. Bu tutumların doğruluğu yahut haklılığı tartışılabilir. Ancak, ilgi çekici olan, bu yanlış algılamaları devam ettirenlerin, Millî Mücadeleyi yapanlar değil, onların ardından laf üretenler olmalarıdır. Okumuşlarımızın bu farkı görmeleri gerekiyor. Yakın tarihimiz, en ciddi çalışmalarda bile güncel politikanın bakış açılarından yahut kavramlarından kurtulamıyor; bu zaaf-tan kurtulmakta çok gecikmiş durumdayız.

Görülen büyük hatalardan biri, takım tutar gibi tarihî kahramanlarımızı tutmaktır! Birine bağlanınca öbürünü kötüleyerek yanlış yargılar oluşturmak, siyah-beyaz görmek, uyanık bir kalb ve açık bir zihnin tavrı değildir. Zaman ve şartlarla sınırlı bazı değerlendirmelerin, bütün zamanlar için geçerli yargılara dönüştürülmesi, istikametini kaybetmiş yetersiz zihinlerin eseri olabilir. Bu tutumu, az gelişmişliğin en sağlıklı göstergesi olarak yorumlamak yerinde olur. Burada bilgi yetersizliğinin de önemli payı olduğunu söylemeliyiz.

Bir örnek verecek olursak, Sultan II. Abdülhamit Han hayranlığı, bu tür bazı okumuşlarımızda, başka hiçbir tarihî şahsiyete değer tanımayan bir körlük yaratmaktadır. Talat Paşa mı, Sultan Hamit'i devirenlerdendir! Başka hiçbir yönüne bakmaya gerek yoktur. İyi de, Talat Paşa o kadar değildir ki? Sorulabilir: Talat Paşa'nın da, kendi yerinde büyük bir insan olması kimi, niçin rahatsız ediyor? Talat Paşa'nın büyüklüğü Sultan Hamit'i rahatsız etmemiş, "Yazık, birbirimizi ta-

niyamamışız.” diye vahlanmıştır. Bu durumda Sultan Hamitçilere ne oluyor? Bu kitabı okuyup, M. Kemal Paşa'nın Enver Paşa hakkındaki muhteşem sözlerinden haberdar olunca, siz de “Bu Atatürkçülere acaba ne oluyor?” demekten kendinizi alamayacaksınız... Güya Millî Mücadeleyi yüceltmek için, geride kalanları küçültmeye çalışmak artık bıkkınlıktan öte sıkıntı vermeye başlamıştır. Bizim tarihimiz tek kişiye dayalı bir aşiret hikâyesi değildir; adlı-adsız bir kahramanlar ordusunun oluşturduğu büyüklüktür.

Görünen odur ki, kendi kahramanlarımızı aşağılamaya, şehitlerimize saygısızlığa varan bir kafa karışıklığı yaşanmaktadır. Ben bu çalışmada, Enver Paşa çevresindeki peşin yargıları ve dayanaksız yorumları ayıklamaya çalıştım. Yer yer sert yahut keskin hükümlerle karşılaşabilirsiniz; bunların bir kısmını benim üslubuma yorsanız da, katılmış zihni sapmaları sarsmak için olduklarını da bilmelisiniz. Ancak, şu kadarını da söylemiş olayım ki, bu hükümler kolayca ve hemencecik verilmiş yargılar değildir. İçimde oluşan kanaatler çok sağlamdır; dayanaklarını size yeterince anlatamamış olabilirim.

* * *

Enver Paşa konusundaki en kapsamlı ve değerli çalışma Şevket Süreyya Aydemir'in yazdığıdır; ondan çok yararlandığım kesin. Benim çalışmamın Şevket Süreyya Beyin kitabına göre konumuna kısaca dokunmak isterim: Aydemir, Enver Paşa çevresinde son dönem Osmanlı tarihini yazmaya çalıştığını söyler. Kitabın çatısı buna göre kurulmuştur. Bu ele alış şeklinde, doğal olarak Enver Paşa yer yer kaybolur ve Osmanlı siyasî ve toplumsal hayatına dair uzun olaylar, bilgiler ve yorumlar işin içine girer. Benim yapmaya çalıştığım ise, doğrudan doğruya Enver Paşa'nın hayatı ve kişiliğini anlatmak olmuştur. Esasen beni bu çalışmaya yönlendiren temel sebep, O'nun, daha yaşarken destanlaşan parlak kişiliği ve gelecek bütün zamanlar için Türk gençliğine övünülecek bir örnek olmasıdır. Bu yüzden, sözünü ettiğim çerçevenin dışına, ancak zorunlu durumlarda çıkmış ve sınırlı bilgiler verilmiştir.

Bunu yaparken, şüphesiz Şevket Süreyya Beyden daha şanslı idim. Çünkü, o, Enver Paşa'nın kişiliği hakkında son derece önemli ve zengin malzeme oluşturan

* Sultan Hamitçilerle bir derdim yok; örnek olsun diye veriyorum. Eğer böyle bir kategori varsa, ben de kesinlikle içindeyim demektir. Enver Paşa da Türkistan'a gittiğinde, koruyucu halk arasında, 'Padişahı deviren adam' diye yapılan propagandalardan çok çekmiştir.

bir kısım mektuplarından haberdar değildi. Şükrü Hanioğlu'nun yayımladığı bu mektuplar, Paşa'nın Trablusgarp ve Balkanlardaki mücadelelerini, kendi kalemin-den okuma imkânı vermektedir. Yine, Türkistan'daki mücadelelerle ilgili olarak, Paşa'nın Umumî Kâtibi olan Mirza Pirnefes'in hatıra ve belgeleri, Ali Bademci'nin ülkücü kişiliği sayesinde ilk defa bu kitapta kullanılmaktadır. Özbekistanlı yazar Nabican Bakiyev'in 1990'dan sonra açılan gizli, arşivlerden yararlanılan çalışmasını da bu cümleden olarak anmalıyız.

* * *

Bu çalışma dolayısıyla kendilerine müteşekkir olduğum insanlar vardır. Önce Ali Bademci'yi anmalıyım; yukarıda dokunduğum, Mirza Pirnefes'in hatıra ve belgelerine dayalı çalışmasını, daha yayımlanmadan bana gönderdi ve yararlanma-mı sağladı. Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman ve Mustafa Ağlaç Bey, el yazısı metin-leri okuyarak çok değerli yardımlarını esirgemediler. Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ve Arşiv ve Dökümantasyon Şube Müdürü sayın Aynur Gedil, çalışmalarım da kolaylık sağladılar. Ressam İsmet Ketten, seçtiğim belge-leri bilgisayar ortamına aktarmakla değerli katkısını yaptı. Genelkurmay ATASE Başkanlığından Albay Ahmet Tetik Enver Paşa'yla ilgili özgün resimler göndere-rek desteklediler. Ankara'da sahaf Erdal Özdemir de koleksiyonundaki resimleri vermekle çalışmaya katıldı. Azerbaycan'dan Kâmil V. Nerimanoğlu Moskova mü-zesinde fotoğrafını çektiği Enver Paşa'nın çizmelerini CD olarak gönderdi. Ayvaz Gökdemir ve Ötüken'den Erol Kılınc, yazdıklarını okuyarak değerlendirmelerini bildirdiler. İskender Türe Dizin'ini hazırladı. Prof. Ali Birinci ve Prof. Mehmet Şa-hingöz, kaynaklara ulaşmamda yardımcı oldular.

Her vesileyle bu konuyu konuştuğumuz dostlarımızın sohbetleri de benim için katkı oldu. Hepsine teşekkür ederim.

Umarım, yüce şehitlerimizin rahmetle anılmasına vesile olacak, amacına uy-gun bir çalışma olmuştur.

İkinci Baskı İçin Önsöz

Bu kitap ümit ettiğim ilgiyi gördü. Buna, düşündüğümünden de çok etkili oldu diye ekleyebilirim. Kitabı iyi niyetle okuyup sarsılanlar, yeni şeyler öğrendiklerinin heyecanını duyanlardan çokça tebrik ve övgü aldım. Tabii bu arada, Türkistan'ın istiklal savaşında ölen bu insana, şehit ünvanını benim verdiğimi sananlar da oldu. Kitabın adına "şehit" sözünü koymakla esasen tutumumu belli ettiğimin, bana söylemeseler de dedikodusunu yapanlar oldu. Bunlar gözlerindeki perdenin yırtılmasından, ışığı görmekten rahatsız olanlardı.

Enver Paşa ve Birinci Dünya Savaşı çevresinde gittikçe artan ilgi ve tartışmalarda bu kitabın da bir payı olduğunu zannediyorum. Belki, yeniden uyardım gereken nokta, kitabın üslubunda elbetteki bana ait olan bir şeyler vardır; üslupla ilgilenenlerin eleştirilerinden onur duyacağım. Kitabın içeriği ve Enver Paşa hakkında varılan yargıların doğru olup olmadığı da en az üslup kadar tartışılmalıdır.

İkinci baskıya pek az eklemeler yaptım; bunları yapmasaydım da olurdu, ama sanki bir ihmal varmış duygusuna kapıldım. Bunlar, bir bakıma okuyucuya yeni şeyler vermekten çok kendi noksanımı telafi duygusuyla yapıldı diyebilirim.

O kahraman nesle ve bayraktarına yeniden rahmet dileyerek sunuyorum.

17.11.2008, Ankara

Nevzat Kösoğlu

Yeni Baskı İçin

Geçen baskılarda gözümden kaçan yahut ulaşamadığım bazı bilgileri bu baskıya koymayı uygun buldum. Bir kısmı sonradan yayımlanan kitaplardandır. Mümkün olduğu kadar uzatmamaya dikkat ettim. Umarım faydalı olacaktır..

Temmuz 2013, Ankara

Nevzat Kösoğlu

I. BÖLÜM

ENVER BEY

Bir Nesil ve Tarih

ENVER PAŞA Osmanlı son neslinin simgesi idi. Onlar Türk tarihinin belki de en ağır ve zor bir çeyrek yüz yılının sorumluluğunu omuzlayıp hayatlarını, avuçlarındaki bir kor yığını gibi taşıyarak yaşadılar. Başarılı olamadılar; hatta, koca Devlet-i Aliyye onların kollarında can verdi. Ama, Cumhuriyet de onların kollarına doğdu. Ülkücü idiler; her zaman, uğrunda can verecekleri bir iddiaları oldu; coşkun yaşadılar ve gerektiğinde gözlerini kırpmadan ölmesini bildiler. Yüz binlerce şehit veren başka hangi nesil yaşamıştır?

Tarih bire bir olayların bütünü değildir; tarihi/hayatı bütünüyle ve tek tek insanlarıyla sadece Allah bilir ve değerlendirir. Biz, geçmişe kırk yünden bakabiliriz ve nasıl bakarsak öyle görebiliriz. Ancak, bu, tarihî akışın ilkeleri olmadığı anlamına gelmez; tarih felsefesi yapanlar boşuna uğraşmamışlardır.

Şunu söyleyelim ki, tarihin önemli kavşaklarını, tek tek insanların irade ve kararlarına bağlayarak açıklamaya çalışmak, çok tekrar edilmiş bir saflık olur; ısrar edilirse iyi niyet sınırları zorlanır. Viyana düştü düşecek iken, geriye dönüşümüz, ne Kara Mustafa Paşa'nın hırsı, ne Kırım Hanının ayak sürçmesi, hatta ne de Sobiyeski ordusu ile açıklanabilir. Fazıl Mustafa Paşa'ya Salankamen'de bir kurşun isabet etmeseydi, dünyanın çehresi değişirdi. Görünüşte bu olayları, rüzgârın o günkü esiş hızı ve yönü, Sobiyeski'nin bir gün sonra değil de o gün yola çıkması yahut Kara Mustafa Paşa'nın, Viyana harap olmasın diye hücum emrini geciktirmesi belirlemişti. Halbuki tarihî dönemeçlerin bu kadar sıradan doğal yahut beşerî sebeplere bağlanması bizi doyurmamaktadır ve gerçeğe de uygun değildir. Bütün bu sebep görüntüleri, bu olup bitenler, bizi, perdeledikleri gerçek sebepler üzerinde düşünmeye yöneltmek içindir. Asıl sebepler, o tarihi taşıyan toplumların bütünüünün sorumluluğunda aranmalıdır.

Osmanlı bir anda yangın gibi Söğüt'ten cihan devleti haline yükseldiyse, bunun sebebi, onu kuran milletin, o yükü omuzlayanların ortak varoluşların-

da aranmalıdır. Viyana'dan geri döndüysek, sebep yine Osmanlı milletidir; çünkü, bu millet artık, Viyana'yla birlikte bütün Avrupa'nın yükünü içeren bir imparatorluğun yükünü taşıyacak kültürel gücünü kaybetmektedir. Bu sorumlulukta her Osmanlı ferдинin bir payı vardır. Görünüşteki siyasî ve hukukî sorumluluklar, gene o çerçevede yaptırımlara çarptırılırlar; ama, temeldeki sorumluluğu değiştirmezler.

Bu gerçeği, Osmanlı aydınları özellikle ulema, uzun yüzyıllar boyunca bilmeye devam etmiş; ama, gereğini yapamamışlardır. Bunun içindir ki, cephe-lerden bozgun haberleri geldiğinde, Ayasofya kürsüsünde Şeyh Himmetzâde Abdullah Efendi, *“Ümmet-i Muhammed, devlet sahipsiz kaldı; şehir ve kaleler düşman eline düşüp, cami ve mescitler kilise oldu; filinizi değiştirin, günahınıza tövbe edin...”* diye haykırıırken, hiç kimse, cephe-lerdeki bozgunla benim günahımın ne ilişkisi var demiyordu. Bu topyekûn sorumluluk içinde, herkesin ayrıca siyasî yahut askerî sorumlulukları vardır; bu sorumluluklar içinde yapılanlar, o topyekûn sorumluluğun gereğini hayata geçirmek için, onun vesileleri olarak çalışır.

Bu girişi şunun için yapıyorum ki, İmparatorluğumuzun yıkılışını Enver Paşa ve arkadaşlarının kararlarına bağlamak, ya düşünce yükünden azade hafif tarihçiliktir yahut hangi saikle olursa olsun, politika yaptığını sanmak küçüklüğüdür. Bu tür zaafardan kurtulur, tarihin bütüncü yorumunda sağlıklı bir çizgi tutturabilirsek, vesilelerin siyasî sorumluluklarını değerlendirmekte de isabetli yargılara varabiliriz.

Devlet-i Âl-i Osman'ı kuran da, yaşatan da Türk milleti idi; o, hiç değilse 1856 Islahat Fermanı'na kadar bir millî devletti; hakimiyet Türk'ün, siyasî haklar Müslümanların elinde idi. Türkler, Devlet-i Aliyye'nin kuruluş döneminde olduğu gibi yıkılış döneminde de büyük ölçüde yalnız idiler ve anlaşıl-
lan odur ki, Türk milletinin bu imparatorluğu taşıyacak kültürel gücü, iman sıcaklığı artık kalmamıştı. Yükselişin olduğu gibi, çöküşün de kahramanları vardır. Bunların hayatı daha destansı ve trajiktir. Çöküşün kahramanları, en büyük fedakârlıklarla ve sarsılmaz imanlarıyla, nice yıkılmalar ve acılar bahasına, sonunda hayatlarını öne sürerek görevlerini yapanlardır. Ve, Enver Paşa'nın neslinde bu insanlar o kadar çoktur ki, bu kahramanların varlığıyla İmparatorluğun çöküşünü birlikte izlemek şaşırtıcıdır ve insanı isyana götürür. Her türlü hayat mutluluğunu feda ederek, sonunda hayatını pazara sürerek yapılan bu mücadelelere, bu eşsiz insanlara rağmen Devlet-i Âl-i Osman'ın

çökmesi, haksızlık gibi görünür. Öyle ki, Kanal Harekâtı'nda Osmanlı askerlerinin fedakârlıklarını gören IV. Ordu'nun Alman kurmay başkanı, "Yarabbi, bu insanları emellerine ulaştırmazsan, adaletinden şüphe ederim." diye konuşur. Ne var ki, onlar görevlerini kahramanca yapmışlardır ama, çöküşün mekanizması başkadır.

Bu insanları değerlendirmek de kolay değildir. Bunlar çöküşün kahramanlarıydılar, yürekleri dağ gibiydi; hayalleri de öyle... Asla küçük düşünmüyorlardı. Yüce Devlet'i kurtarmak için, her biri İmparatorluğun bir uzak köşesinde can teslim ederken, hayalleri sadece Turan'ı kurmak değil, bütün bir İslâm âlemini Batı'ya karşı ayağa kaldırmaktı. Yani, ülkesi ve devletiyle, kendisini kurtarabilmek için ateşlere atılırken, bütün Müslüman dünyayı kurtarmayı düşünüyor ve bunun heyecanı ile sarsılıyorlardı. Büyük düşünmek, büyük rüyalar görmek, büyük yürekli olmak, büyük zamanların tezahürleridir; halbuki bunlar çöküyorlardı ve çökerken bile yüreklerinde, kafalarında bu büyüklükleri terk etmiyorlardı.

Sonra her şey bitip, Anadolu'ya çekildiğimizde, gün geçtikçe onları anlamak zorlaştı. Savaşların ve sonraki yılların yükünü çeken insanların yürekleri daraldı, ufukları kapandı, araya anlamsız siyasî endişeler girdi. Öyle ki, Erzurum'u, Sarıkamış'ı Turan zannettiler ve Enver Paşa'yı, askerlerimizi Turan yolunda kırdırmakla suçladılar. Bu ölü insanlar, biz Irak'ta, Suriye'de, Sarıkamış ve Çanakkale'de savaşırken vatan topraklarını savunduğumuzu anlayamadıkları gibi, İngiliz ordularının binlerce kilometre ötelere gelip, buralarda ne aradıklarını düşünmeyi de akıllarına getiremediler. İşte böyle, iman ışığı olmayınca, göz görmez. Bu kadar mı? Hayır. Enver Paşa hakkında, Millî Mücadele yıllarında ve şartları içinde düzenlenmiş özel bir propaganda çalışması vardır ki, bunun yansımaları hâlâ devam etmektedir.

Endişeler ve Propagandalar

Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgi ile sonuçlanmasının ardından, bütün gelişmelerin sorumluluğu İttihat Terakki Hükûmeti ve özellikle onun liderlerine yüklenerek, müttefikler ve özellikle İngilizler nezdinde 'şirinlik' kazanılmaya çalışılıyordu. Bunun için İngiliz Muhibler Cemiyeti bile kurulmuştu. Zamanın diğer siyasî partileri ise, İttihat Terakki Hükûmeti ve yöneticileri

hakkında, hiçbir ölçü ve üslûp tanımayan saldırılarla, güya siyaset yapıyorlardı; onların hıyanetinden dinsizliğine kadar akıllarına ne gelirse tereddütsüz söylüyorlardı. Millî Mücadele'nin örgütleyici gücünü ve iskeletini İttihatçılar oluşturdukları halde, onlar da İttihatçılıklarını, en azından söz konusu etmiyor, örtülü tutmaya çalışıyorlardı. Yeni bir ruhla başlanan bu mücadelede, İttihatçıların büyük çoğunluğu için eski etiket ve sorunları bir kenara bırakmak hiç de zor olmamıştı.

Yurt dışında, Sovyetlerle kurduğu ilişkilerle Millî Mücadele'ye destek sağlamaya çalışan Enver Paşa'dan, Sakarya Savaşı sonrasına kadar, Anadolu'ya gelir, diye korkulmuştur. Bu savaşın Türk Ordusunun zaferi ile sonuçlanmasına kadar, Sovyetler de Enver Paşa'yı önemli bir muhatap olarak değerlendirmiş ve ilişkilerini öyle sürdürmüştür. İnönü ve Kütahya Savaşlarındaki başarısızlıklar ve Yunan Ordusunun Sakarya boylarına dayanması, asker ve halk arasında, hatta Büyük Millet Meclisi'nde Enver Paşa'nın Anadolu'ya gireceği, Millî Mücadele'nin başına geçeceği beklenti ve söylentilerini yoğunlaştırmıştır. Enver Paşa, savaş yenilgisine rağmen, gözüpek bir kahraman olarak bilinmekte ve sevilmektedir.

Daha sonra göreceğiz ki, Enver Paşa'nın fikri Anadolu'ya dönmek değil, Millî Mücadele'ye dışarıdan yardım etmektir. Ancak, Yunan ordusunun Ankara'ya yaklaşması onun da düşüncelerini değiştirmiştir. Eğer Türk ordusu Sakarya önünde yenilirse, Millî Mücadele yürütülemiyor demektir ve ne bahasına olursa olsun müdahale etmek gerekecektir. Paşa, Sakarya Savaşı öncesinde Batum'a gelir ve savaşın sonucunu bekler. Yenilgi halinde Anadolu'ya gireceğini de açıkça beyan eder. Savaş Türk askerinin zaferi ile sonuçlanınca, Enver Paşa da, Türkistan'a doğru çizmiş olduğu hedefe yürür.

Enver Paşa'nın açık ve samimi beyanlarına rağmen, onun Anadolu çevresinde olmasından rahatsızlık duyan Millî Mücadele önderleri, Paşa'nın Türkiye'ye girme ihtimaline karşı tedbirler alır, asker ve halk içindeki yüksek itibarını kırmak için bir takım propagandalara girişirler. Enver Paşa'nın komünist olduğu, Kızıldordu ile Anadolu'yu işgal edeceği söylentileri bu dönemde çıkar. Kaderin bir cilvesi olarak, bu propagandaların en ateşli üreticisi ve savunucusu da, "Enver benim hayatımı kurtarmıştır." diyen Kâzım Karabekir Paşa'dır. Gerçekten de, Balkan Savaşı sırasında, İttihatçılık gayreti ile asker içinde bozgunculuk yaptığı gerekçesi ile Divan-ı Harbe verilen Kara Kâzım Bey, cezalandırılarak ordudan atılmıştır. Savaş Bakanı olan Enver Paşa, "Kâzım iyi insan-

dır; bu hatasını telafi eder.” diyerek Divan-ı Harp kararını yırtıp atmış ve bu genç subay arkadaşının önünü açmıştır. Bu durumu orduda herkes bilmektedir.

Şimdi ise yeni bir durum vardır; Kâzım Karabekir Millî Mücadele’nin en sağlam ordu gücünün başındadır. Enver Paşa’nın Anadolu’ya girme ihtimali düşünüldüğünde, hayatını borçlu olduğu bu insan karşısında, Millî Mücadele önderlerinin kendisine güvenmeyecekleri endişesi içindedir. Nitekim General Sami Sabit Karaman’a, “*Sami Bey, Enver işi azıttı; Ankara benden şüphe eder gibi görünüyor.*” diyerek bu endişesini dile getirir. (General Sami Sabit Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, İst., 1202, s.27) Bu duygular içindeki Kâzım Karabekir Paşa ve onun, Trabzon’a bu iş için gönderdiği Sami Sabit Karaman, kraldan çok kralcı davranarak Enver Paşa tehlikesini ve onu destekleyen Trabzon Kuvay-ı Milliye öncülerini (Kayıkçılar Kâhyası Yahya, F. Ahmet Barutçu gibi) mübalağalı bir şekilde sürekli Ankara’ya rapor etmişlerdir.

Bu arada, Kâzım Paşa Ankara’ya sürekli yazıp, Enver hakkında açık bir propaganda savaşının başlatılarak halkın ve ordunun gözünden düşürülmesine çalışılmasını önermektedir. Kâzım Paşa kendi bölgesinde bu tür bir çalışmayı başlatır. 26 Mayıs 1921 tarihinde Fevzi Çakmak’a çektiği telgrafta, kendisinin başlatmış olduğu bu propagandanın bazı esaslarını da verir:

“Bilhassa Acara ve Batum’da Enver’in programını izahla Bolşevik olduğunu, dinden çıkararak kadınların erkeklerle birlikte açık gezeceklerini halka anlatarak dinî duyguları tahrik olunuyor... Bundan sonra basın meselesi pek mühimdir. Programının memleketi vuracağı felaket tahlil olunarak Enver’in şahsına saldırılmalıdır. Enver ve arkadaşlarının sonuna kadar felaketi milletten saklayarak ve hazinelerimizi Anadolu’ya millet eline atmaya bedel, düşmana teslim ve ele geçirdikleri parayı alarak kaçtıklarını ve memleketi başsız, teşkilatsız bıraktıklarını, bir zamanlar Almanlardan, şimdi de Ruslardan külliyetli para alarak harap vatanın başına elfatiha levhası yazmakla meşgul olduklarını, düşkünlükten dört tarafı mamur bir hayata yükselenlerin yine o hayata kavuşmak için her vicdansızlığı yapacağı beşer için değişmez bir kaide olduğunu...” (Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, İstanbul 1967, s.138-139)

Mustafa Kemal Paşa, Kara Kâzım’a 4 Haziran tarihinde çektiği telgrafta “*Enver hakkında açık neşriyata karar verdik.*” demektedir. Kâzım Paşa, Enver Paşa’nın dışarıda bulunduğu sürece tehlikeli olacağından bahisle, Ankara Hükûmetince Anadolu’ya davet edilerek ele geçirilmesini de teklif etmek-

tedir. (Karabekir, a.g.e., s.149) En azından hüznün verici olan, bu satırları yazan Kâzım Paşa, Enver Paşa'nın kendisini Divan-ı Harp kararından kurtardığını da belirterek, “*Bunun için hâlâ da severim, hürmetim vardır.*” der; fakat, Anadolu'ya girmesi felaket olacağından bunu engellemek görevimdir, diye devam eder. (Karabekir, a.g.e., s.201)

Öyle görünüyor ki Kâzım Paşa'nın önerdiği propagandalar pek başarılı olmamış, ancak bu dönemden itibaren özellikle Sarıkamış Harekâtı üzerine yapılan yayınlarda büyük abartılar ve bakış açısı sapmaları görülmüştür ve bu harekât üzerinden yapılan propagandalar halen de etkisini sürdürmektedir. Öyle ki, Çanakkale Zaferi'nin değerini artırmak için yükseltelen şehit sayısı –ki bu zaferin de başkomutanı Enver Paşa'dır- Sarıkamış'ta Enver Paşa'yı karalamak için kullanılmaktadır.

“Doksan bin kişinin Allahuekber Dağlarında tek kurşun atmadan donduğu” safsatalarının, Enver Paşa'yı değil, Sarıkamış Savaşlarının büyük kahramanlarını ve aziz şehitlerini aşağıladığı, ruhlarını muazzep ettiği fark edilememiştir. Savaş kazanıldığı zaman ölenleri şehit bilip yüceltmek ve kaybedildiği zaman boşu boşuna öldüklerini söylemekten daha çirkin ve düşmanca bir değerlendirme olabilir mi? İşte, “Enver Paşa gelecek” korkusuyla başlatılan propagandanın gelip dayandığı utanç verici nokta budur. İşte, yıllar boyunca, nice yakınları burada toprağa düşmüş olanlarımız bile, Sarıkamış deyince, bu tür bir değerlendirmeyi kalıp halinde tekrarlayıp durmuştur. Bu propagandaların, tam bir bilgisizlik ortamında yeşerdiğini ve çok uzun süre etkili olduğunu söylemeliyiz.¹

Bu noktalara işaret eden Cemal Kutay, vaktiyle Enver Paşa'nın Kurmay Yaverliğini yapan Kâzım Orbay'a, eldeki vesikaları tasnif edip arşivleme' teklifinde bulunduğunu kaydettikten sonra, şöyle yazar:

¹ Sarıkamış Harekâtı hakkında, Türk Silahlı Kuvvetleri ancak 1993 yılında kendi çalışması sayılabilecek bir eser yayımlayabilmiştir. General Fahri Belen'in kitabı geniş okuyucuya ulaşamamıştır. Propagandanın başlatıldığı o yıllarda yayımlanan Şerif Köprülü'nün kitabı ve IX. Kordolu komutanı İhsan Paşa'nın hatıratı, işaret ettiğimiz propagandaların malzemesi olmuştur. Son yıllarda yayımlanan Özhan Eren ve özellikle Dr. Ramazan Balcı'nın çalışmaları en değerli ve tarafsız eserler arasındadır.

* Kâzım Orbay'ın elindeki belgeler Türk Tarih Kurumu arşivine verilmiş olup, tasnif edilmiş halde incelemeye açıktır.

“Hem vesikasızlıktan yanlış hükümler verilmiştir, hem de aslından şüphe edilmeyen apaçık vesikaların anlattıklarının tam aksine hükümler verilmiştir. Nitekim 1947’de, Büyük Millet Meclisi’nde, vaktiyle kendisi de Enver Paşa’ya ‘Hürriyet Kahramanı’ diyen bir milletvekili, Anavatan şehidi için ‘maceracı’ dediği zaman, Kâzım Orbay Genelkurmay Başkanı idi ve bildiklerini, çok iyi bildiklerini bile söylememiş, söyleyememişti.” (Cemal Kutay, “Hür Türkistan Yolunda, Buhara’da Enver Paşa”, *Tarih Sohbetleri*, c.3, Kasım 1966, İstanbul, s.141)

Sovyetler de, Paşa aleyhindeki propagandalarını, O’nun şehadetine rağmen devam ettirmişlerdir. 1920-30 arasında, “*Enver Paşa Türk Halkının Düşmanı*” adıyla, Viladimir Kordinin’in rejisörlüğünü yaptığı bir de film yaptırılmışlardır.

Bugün, soğukkanlılıkla baktığımızda görüyoruz ki, Enver Paşa ve o nesilden gelecek nesillere kalan, onların ülkücülükleri, bağlanışlarındaki derinlik ve bir de Cumhuriyetimizdir.

Dalgalar Çekiliyor...

Temiz ahlakı ve üstün yetenekleri ile Söğüt’te patlayıp üç kıtayı saran Türk enerjisi sönmeye, Viyana, Afrika ve Kafkas ötelere ile Yemen sahillerini döven dev dalgaları çekilmeye başlamıştır. Devlet-i Aliyye yapısındaki özgün kurumlaşmalar, onu tarihin tanıdığı en yüce noktalara taşımış; ancak, bir zamandan beri kendini artık yenileyemez olmuştur. Buna duraklama diyoruz. Dünya değişmekte, insanlar ve toplumlar değişmekte, ama Osmanlı kurumları bu değişmelere göre kendilerine yeniden çekidüzen verememektedir. Bu kurumlar onun hayat karşısındaki bütün sorunlarını çözmüş, en iyi, en güzel ve en doğru olduğu inancını yerleştirmiştir. Toplum bu imanla büyüyüp cihan devleti olmuştur ama, bu inanç aynı zamanda kendi içine kapanmasının da en önemli sebeplerinden olmuştur.

Kültürün kurumlaşmasından sonraki yenilenmelerinde çok daha büyük bir enerji gerekir. Çünkü, hazır bir ruhî ve toplumsal zemin üzerinde değil, birkaç yüz yıllık gelenekleşmiş yapılar bozularak kurulacak zemin üzerinde yenilenme gerçekleştirilecektir. Halbuki Osmanlı kültürü, aynı zamanda, genel anlamda inanç zayıflamasına dayanan bir kültürel soğuma yaşamakta-

dır; yani kültürün yapabilme gücü azalmaktadır. Birçok şeyi bilmekte, ama yapamamaktadır. Toplumun gerilimi düşmekte, yaratıcı gücü azalmaktadır. Cevdet Paşa'nın yükselişin temeli saydığı Türk'ün temiz ahlakı da, üstün yetenekleri de körelmeye başlamıştır. Osmanlı, görme, yorumlama ve yaratma gücünü kaybetmektedir.

O güne değin hiçbir zaman tek bir devletle savaşmamış, hiçbir devleti muhatap kılıp onunla anlaşma yapmamış, hep tek taraflı amannameler vermiş olan Osmanlı Devleti, on sekizinci yüzyıla girildiğinde artık diğer büyük Avrupa devletlerinden biri gibidir; onu yenmek çok zordur; ama, imkânsız değildir. Her şeyden önce, Osmanlı'nın da yenilebileceği Avrupalılarca anlaşılmıştır. Bu da kaderin bir cilvesidir ki, Osmanlı'nın yenilmeye başladığı, soğuma sürecine girdiği bu dönem, Rusya'nın yükselme dönemidir. Avrupa da yenileşme ve yükselme süreçleri içindedir.

Osmanlı, yenilginin doğal bir tepkisi olarak önce askerini yeniden düzenleme gayretlerine girdi. Akıncı Ocağı çökmüştü. On yedinci yüzyıl boyunca bu ocaktan doğan boşluğu Kırım ordusu doldurdu. Toprak düzenine bağlı olarak kurulan Tımarlı Sipahi düzeni de tamamen bozulmuştu. Kâtip Çelebi ve Koçi Bey gibi büyük Osmanlı aydınları *kanun-ı kadîme* dönüp bu ocağı yeniden diriltmeyi öğütledilerse de, başarısız oldu. Onlar, bu ocakları kuran ve yükselten ilke ve ülkülere sadık kalınmasını istiyorlardı. Bu ilke ve ülkülere aykırılıklar bu ocağı bozmuştu; şimdi düzeltmek için, bu bozulmaları ortadan kaldırmak ve kurucu ilkelere sadık kalınarak yeniden düzenlemek gerektiğini ileri sürüyorlardı. Kültürüne olan inancını kaybetmemiş olan bir aydının ilk önereceği çözüm de budur. Ancak, *kanun-ı kadîme* aykırı davranışları görüp ayıklamak, bunlara sebep olan şartları değerlendirmek ve yeni şartlar karşısında aynı ilkelere bağlı yeni kurumlaşmalar sağlamak, kuruluştakinden daha büyük bir yaratıcı güç istiyordu. Osmanlı ise yaratıcılığını kaybediyordu.

Osmanlı ilk ve en yakın hedef olarak merkez ordusunu yeniden düzenlemeyi seçti. Bu ordu ki, Yeniçeri Ocağı'ndan yetişme idi ve yabancı tarihçinin "*cehennemî fikir*" dediği muhteşem bir Osmanlı kurumu idi. Yapılan yenileşme hamleleri sonuç vermedi ve bir gün, bu anlı şanlı Ocak, top güllerinde, kendi halkıyla boğuşarak, kendini yok etti. Yıl 1826 idi.

*

* *

Sultan II. Mahmut Han eğitime yönelir. İstanbul için ilk öğretimi zorunlu kılar, “Mekteb-i Maarif-i Adlî” okulları açar. Tıbbiye ve Harbiye okulları açılır. Tıbhane ve Cerrahhane okullarının açılışında Sultan Mahmut da bulunur:

“Gerek asâkir-i şâhâne ve gerek memâlik-i mahrûsemiz için hâzik tabipler yetiştirüp, hidemât-ı lâzimedede istihdâm ve diğer taraftan dahi fenn-i tıbbî kâmilen lisanımıza alup, kütüb-i lazimesini Türkçe tedvine say’ u ikdam etmeliyiz...”

Sultan Mahmut’un fermanıyla, askerî terimlerin Türkçeleştirilmesi tamamen, tıp terimleri kısmen başanlıdır.

1826’dan sonra, Osmanlı adeta ordusuzdur. 1829’da Mora elden çıkmış, kendisine haraç veren bir Yunan Prensiğini Osmanlı kabul etmiştir. Ertesi yıl Fransızlar Cezayir’e saldırmışlardır. Garp Ocakları denilen Cezayir, Tunus ve Trablus, Dayı denilen askerî reisler tarafından yönetilirdi. Fransa, Cezayir’e olan borçlarını ödememiş ve sonunda orayı işgal ederek meseleyi çözümlenmiştir. Osmanlı bir şey yapamamıştır. İleride İtalyanlar da benzeri bir hevesle Trablus’a saldıracak ve karşılarında Enver Bey başta olmak üzere genç Osmanlı subaylarının teşkilatlandığı büyük bir direniş gücü bulacaktır. Yine 1830 yılında, 1826 Rus savaşının sonuçlarından biri olarak Sırbistan’ın özerkliği kabul edilmiştir.

Yunan prensliğinin kurulmasından sonra Osmanlı mülkündeki Rum reaya, bütünüyle oraya yönelmeye başlamıştır. 1832 yılında Yunan isyanlarında çok payı olan Sisam Adası’na özerklik verilir.

Bu gaileler içinde Mısır valisi Mehmet Ali Paşa isyan etmiş ve oğlu İbrahim Paşa, Osmanlı ordusunu Konya önlerinde yenerek ilerlemeye başlamıştır. M. Ali Paşa’ya Suriye ve Adana vilayetleri de verilerek geri çekilmesi sağlanır. Ancak, 1838’de M. Ali Paşa Ordusu yeniden yürür ve Nizip’te Osmanlı ordusunu dağıtır.

1839’da Sultan Mahmut’un ölümü ile, yerine oğlu Abdülmecit geçer. Bu yıl, Hain Ahmet Paşa, elde mevcut Osmanlı donanmasını Mısır’a götürerek M. Ali Paşa’ya teslim eder. Bu sırada Tanzimat Fermanı ilan edilir.

Yukarıdaki kısa dokunuşlardan sonra, hem Tanzimat Fermanı’nın hangi şartlar altında imzalandığı, hem de o dönem ve daha sonrakilerin ruh halleri daha kolay anlaşılacaktır. Tanzimat dönemi, Reşit, Âli ve Fuat Paşalar gibi yetişmiş insanların yönetiminde idareyi merkezileştirme ve birçok alanda ye-

niden kurma gayretleriyle geçmiştir. Bu alanda ciddi mesafeler de alınmıştır. Ancak, bu zayıf zamanlarında, varlığını devam ettirebilmek için sürekli Avrupa devletlere muhtaç halde olması ve o devletlerin de, her türlü nezaketi bir yana bırakarak bu güçsüzlüğü sömürmeleri, yeni yetişen nesillerin çok ağırına gitmiştir. Tanzimat Fermanı'nın yabancı elçiliklerin zoru altında yayımlandığı bilinmektedir. 1856 Islahat Fermanı'nın ise, yabancı elçilerin de katıldığı bir komisyon tarafından hazırlandığı yine bilinmektedir. Ayrıca, Cevdet Paşa'nın yazdığına ve zamanın Şeyhülislamının söylediğine göre, düşman gemileri Boğaz'da ve topları saraya çevrili iken 1856 Fermanı ilan edilmişti. Bu fermanın, siyasî hukuk alanında Müslim-Gayrimüslim ayırımını ortadan kaldırarak, eşit vatandaşlar kavramını getirmesi ile Müslüman halk sadece "Gâvura gâvur denilmeyecek" diye alay etmedi; hiçbir zaman affetmedi de. Yeni Osmanlıların Tanzimatçılara olan husûmetlerinin önemli bir sebebi de budur. Yeni Osmanlıların etkisinde ve Namık Kemal'in şiirleriyle beslenerek yetişen İttihat Terakkici yeni nesil, Osmanlı'nın düştüğü bu zayıflığı Devlet-i Aliyye'ye yediremeyecek ve onu anlamak yerine, Tanzimatçılara ve yönetimlere fatura etmek yolunu seçeceklerdir.

Ateşte Pişen İnsanlar...

Enver Paşa'nın yedinci dedesi Abdullah, Müslüman olmuş bir Gagavuz Türkü'dür. Yemeni satarmış. Kırım Sarayı'nda yemeni satarken, kızlardan birine tutulmuş, kız da onu sevmiş, Müslüman olarak evlenmişler. Kırım'ın Ruslar tarafından işgali üzerine Tuna deltasındaki Kili kasabasına göçmüşler. Buranın da işgal edilmesi üzerine Abdullah'ın oğlu Kahraman, Karadeniz kıyısındaki Kastamonu'nun Abana yöresine göçmüş.

Bu aileden olan, bayındırlık teşkilatında inşaat teknisyeni Ahmet Beyin oğlu İsmail Enver, 23 Kasım 1881 Çarşamba günü* İstanbul Divanyolu'nda eski Lisan Mektebi karşısındaki evlerinde doğmuştur. Annesi Ayşe Dilara hanımdır.

* Paşa'nın doğum tarihi ve diğer bazı tarihler konusunda Ş. Süreyya Aydemir'in kitabında bazı yanlışlar ve tutarsızlıklar vardır. Bu konuda, Şükrü Hanioglu'nun çalışmasını da değerlendiren Halil Erdoğan Cengiz'in tespitlerini esas aldım. Enver Paşa'nın 1908 yılına kadarki hayatı için, Paşa'nın H. E. Cengiz tarafından yayımlanan ve Ş. Hanioglu'nun, Almancasıyla birlikte verdiği otobiyografisi esas alınmıştır.

Enver'in nüfus kâğıdı

Devlet- i Aliyye-i Osmaniye Tezkeresidir.

İsim ve şöhreti	:	İsmail Enver Bey.
Pederi ismiyle mahall-i ikameti	:	Deraliyye'de Ahmet Bey.
Validesi ismiyle mahall-i ikameti	:	Deraliyye'de Aÿşe Hanım.
Tarih ve mahall-i veladeti	:	Deraliyye 1298 (yazı ile de yazılmış)
Milleti	:	İslam.
Sanat ve sıfat ve hizmet ve intihab salahiyeti	:	Erkân-ı harbiye Kolağası.
Müteehhil ve zevcesi	:	
Müteaddit olup olmadığı	:	Zevcesi yok.
Derecat ve sunuf-i askeriyesi	:	Kolağası.

Eşkali

Boy	:	Orta
Göz	:	Ela
Sima	:	Buğday
Alamet-i farika-yı sabite	:	Tam

Sicill-i nüfusa kaydolunan mahalli

Vilayeti	:	Manastır.
Kazası	:	"
Mahalle ve kariyesi	:	Emirçelebi yabancıyanı.
Sokağı	:	"
Mesken nu	:	14
Nev'-i mesken	:	hane.

Balada isim ve şöhret ve hal ve sıfatı maharrer olan İsmail Enver Bey bin Ahmet Bey Devlet-i Aliyye'nin tabiiyetini haiz olup, ol suretle ceride-i nüfusta mukayyet olduğunu müşîr işbu tezkere ita kılındı.

10 Kânunievvel 1321
Deraliyye'de daire 1, Hoca Rüstem Mahallesi
Çatalçeşme sokağı, hane, 6
(Nezaret-i Umur-ı Dahiliye) mühürler.

(Arı İnan, *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, Ankara 1997, s. 20)